

μὲ σπάρτο. Ὅποιος ἦταν βουῖλο γιὰ λογαριασμό του, ὅποιος ἦταν σπάρτο γιὰ λόγου του. Τῶνακα-τώματα ποτὲ δὲν εἶνε καλά. Ἄκους ἐκεῖ ποῦ θάφθη τὴν τάξιν του, τὴν ἡσυχίαν του, τὴ συνήθειάν του καὶ θὰ γυρέψῃ μεγαλεῖα τόρα στὰ γεράματα καὶ τιμές! Ἄκους ἐκεῖ ποῦ θὰ κάμῃ συγγενεῖς ἀνθρώπους ποῦ θὰ τον περιφρονοῦν, ὦ βεβαιότατα! Ὅχι, ποτέ! Ἄς χαροῦν οἱ χριστιανοὶ τὰ παλάτια τους καὶ τὰς ἀρχοντιές τους καὶ ἄς τον ἀφήσουν αὐτὸν εἰς τὴ φτώχεια του καὶ στὴ γαλήνη του. . . Ὅχι, δὲν ἤθελε. . . Ἡ Μαργαρίτα ἦταν ἀκόμη μικρὴ γιὰ παντρεῖα. Ὁ σιὸρ Τόνης θὰ ἔκανε καλά νὰ πάρῃ καμμίαν ἄλλην ποῦ νὰ τον μπορῇ καλλίτερα καὶ νὰ τὴν θέλῃ καὶ ὁ πατέρας του. Αὐτὸς θὰ του ἔλεγεν ὅχι καὶ κακοφανισμὸς δὲν ἦταν κανένας. Ἄκους ἐκεῖ! καὶ δὲν ἦταν στὸ χέρι του; Μπᾶ!

Ἡ ἐξέγερσις αὐτὴ παρετάθη. Τίποτε δὲν ἤκουε, τίποτε δὲν ἤθελε νὰκούσῃ. Εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅταν ἐσυλλογίζετο, ἔκρινε τὴν ἀπόφασίν του μετέωρον ἀκόμη καὶ ὑποκειμένην εἰς ἀναθεώρησιν· τόρα ὅτε τὸ αἶσθημα ὠμίλει τυφλόν, ἐθεώρει τὸ ζήτημά του ὀριστικῶς, ἐντελῶς λελυμένον. Ὅχι! Καὶ ἐν ᾧ ἐφύλαττε τὰ ἐργαλεῖα, διὰ τῶν ὁποίων εἶχε βασανίσει τὴν Σαμουγαϊναν, κατέφερον ἕνα γρόνθον ἰσχυρόν ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἀνατινάξαντα ἠχηρῶς τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀντικείμενα, καὶ εἶπε δυνατὰ, χωρὶς νὰ το ἐννοήσῃ:

«Δὲν θὰ το κάμω! Ὅχι πὲρ Ντίο!

— Τί εἶπες, Νόνος;» ἠρώτησεν ἀπὸ μέσα ἡ Μαργαρίτα, νομίσασα ὅτι τὴν ἐφώνηζε.

«Τίποτσι, κάτι εἶπα μοναχός μου.

— Μὰ τί, παραμιλεῖς;

— Ἐ, γέρος ἀνθρώπος τόρα. . . Νὰ σκολάστῃ τὰ παιδιὰ· τόσην ὥρα εἶνε βαρεμένο τὸ γιόμα.

— Θὰ μείνῃ κανένα νηστικό;» ἠρώτησε διὰ τὸν τύπον ἡ νεῆνις.

«Ὅσκει, ὅσκει!»

[Ἐπεται συνέχεια]

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΡΕΙΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΨΗΦΙΔΩΤΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ (1)

Ἀπὸ πέντε ἐτῶν ἀσχολούμενος περὶ τὴν συλλογὴν τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπιγραφῶν, ἀνεκδότων τε καὶ κακῶς ἐκδεδωμένων, εὐκαιρὸν ἐνόμισα ἐπὶ τῇ ἀπαισίῳ μνήμῃ τῆς τῆ 22 Αὐγούστου ἔτους 1890 γενομένης πυρκαϊᾶς, καθ' ἣν πρὸς τὴν ἀνεπανόρθωτον ἀπώλειαν ἀνεκτιμήτων Χριστιανικῶν κειμηλίων ἠγωνίσθη πρὸς τὸ στοιχεῖον τοῦ πυρός τὸ στοιχεῖον τῆς ἀναληθσίας τῶν παρ' ἡμῖν λεγομένων «ἀρμυδίων», νὰ δημοσιεύσω τρεῖς ψηφιδωτᾶς ἐπιγραφὰς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἃς ὑπὸ φάντων τῶν πρὸ ἐμοῦ μὴ παρατηρηθείσας πρῶτος ἀνεκάλυψα τῆ 4ῃ Ἰανουαρίου ἔτους 1889 μετὰ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Τουρκικῆς γλώσσης Χασάν ἐρέντη, ὃν ὁδηγόν εἶχον κατὰ τὰς

εἰς τὰ πολυάριθμα τζιαιμία τῆς πόλεως ἐπανειλημμένους ἐπισκέψεις μου. Ἀνέβαλον δὲ μέχρι τοῦ νῦν τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, ὧν τὴν δευτέραν ἐπέδειξα τότε καὶ τῷ σοφῷ καθηγητῇ Mahaffy διὰ Θεσσαλονίκης ἀπερχομένῳ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐπειδὴ σκοπὸν εἶχον νὰ περιλάβω καὶ ταύτας εἰς τὸ συμπληρούμενον καὶ προσεχῶς ἐκδιδόμενον «Corpusculum inscriptionum Thessalonicae». Πῶς οἱ πρὸ ἐμοῦ περὶ τὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀσχοληθέντες, ἰδίᾳ δὲ οἱ σοφώτατοι Texier καὶ Duchesne καὶ Bayet παρεῖδον τὰς σπουδαιοτάτας καὶ πολυτιμοτάτας ἐπιγραφὰς οὔτε ἠδυνήθησαν οὔτε θὰ δυνήθω ποτε νὰ ἐννοήσω· εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἦτο σκοτεινὸν ἕνεκα τῶν εἰς τὰς πλευρὰς τῆς γυναικωνίτιδος προσεκτισμένων Τουρκικῶν τοίχων, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ κάτω ἐδάφους ἀπόστασις τοῦ θόλου, ἐν ᾧ κεῖται ἡ πρώτη ἐπιγραφή, εἶναι ἰκανωτέρα ἢ ὥστε νὰ παρατηρήσῃ τις αὐτὴν εὐκόλως διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ· ἀλλὰ διὰ τηλεσκοπίου τὸ πρᾶγμα ἦτο εὐκόλον, ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ θόλῳ κεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ Texier ἐκδοθεῖσα ἐπιγραφή: «ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἐστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληθθεὶς ἀρ' ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται ὁν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν», ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ θόλου θαυμασίως εἰκονισμένην διὰ ψηφιδῶν Ἀνάληψιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰλημμένη ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων α' 11. Ἄλλως δέ, εὐκόλος ἦτο καὶ εἶναι ἡ εἰς τὴν γυναικωνίτιδα διὰ τοῦ παλαιοῦ κωδωνοστασίου ἀνάβασις, εἰς τὴν γυναικωνίτιδα δὲ ἀνελθὼν καὶ ὄλην ἡμέραν ἐκεῖ διατριψὰς κατώρθωσα τότε καὶ ἄλλα τινὰ τῶν κατὰ τὰς εἰκόνας νὰ ἀκριβῶσω καὶ τὴν πρώτην ἐπιγραφὴν νὰ ἀνακαλύψω. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἔσται μοι ἄλλοτε ὁ λόγος, νῦν δὲ ἀρκοῦμαι εἰς τὰς ἐπιγραφὰς:

Α' ἐπιγραφή ἐπὶ τοῦ θόλου.

α'

† ΜΗΝΙΝΟΕΜΒΡΙΩΙΝΔΙΚ
ΤΙΟΝΙΤΕΤΑΡΤΗΕΤΟΥΣ
ΑΠΟΚΤΙΣΕΩΣΚΟΣΜΟΥΣ

β'

. ΠΙΠΑΥΛΟΥΤΟΥΑΓΙΩΤΑΤΣ . . .
ΝΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥΕΓΕ
. ΥΝΘΩΤΟΕΡΓΟΝΤΟΥ . . .

: «μηνὶ Νοεμβρίῳ Ἰνδικτιόνι τετάρτῃ ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου, Σ.» καὶ: «(ἐ)πὶ Παύλου τοῦ ἀγιωτάτου (ου ἡμῶν) ἀρχιεπισκόπου ἐγένετο (σ)ὺν Θεῷ τὸ ἔργον τοῦ(το)».

Περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐν πλαισίοις ἐπιγραφῶν καὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ σχετικῶς πρὸς ἄλλην ἐρθηκόμενην ἐπιγραφὴν, ἣν περιέθευσαν τὸ κάτω μέρος τοῦ θόλου παρατήρησε καὶ ὁ Bayet, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπληρώσῃ ὅπως οὐδὲ ἐγώ, θὰ εἶπω ἄλλοτε· νῦν ἀρκοῦμαι νὰ παρατηρήσω τὰ ἐξῆς: ὁ τρίτος στίχος τῶν ἐπιγραφῶν εἶναι κατὰ τὸ κάτω ἡμισυ μέρος τῶν γραμμάτων κεκαλυμμένος ὑπὸ Τουρκικῆς ἐρυθρᾶς ἐπιχειρισμένης ταινίας. Κατὰ

(1) Ἦδη ἐν τῇ Ἐστία 1892 ἀριθ. 25 σελ. 395 καὶ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει 1892 ἀριθ. 141 ὑπὸ ἡγεμονίᾳ ἐπιγραφῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅρα δὲ καὶ Νεολόγον 1891 ἀριθ. 6648.

τὴν ἐν ἔτει 1889 γενομένην ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλύψιν τῶν ἐπιγραφῶν ἀνεγίνωσκον ἐν α' στ. 1 ἐν τῇ λέξει «Νοεμβρίῳ» τὸ γράμμα Β συγκεκολλημένον μετὰ τοῦ Μ, ἐν δὲ τῷ στ. 3 μετὰ τὸ τελευταῖον γράμμα ἤκαζον ὅτι ἀκολουθοῦσι ἀφανῆ δύο ἢ τρία ἄλλα γράμματα· ἐν δὲ β' στ. 2 τὰ δύο πρῶτα γράμματα ἀνεγίνωσκον ΟΥ καὶ στ. 3 ΘΕΩ. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν δεξάμενος εὐγενῆ πρόσκλησιν τοῦ ἐνταῦθα κατ' ἐντολὴν τῆς ἐν Πετροῦπόλει Ἀκαδημείας τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἀπὸ δύο μηνῶν εἰς ἀρχιτεκτονικὰς καὶ ζωγραφικὰς μελέτας ἀσχολουμένου κ. Βίκτωρος Bobroff, ἀνέβην μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς στέγης εἰς αὐτὸν τὸν θόλον καὶ ἀνέγνων τὰς ἐπιγραφὰς ἀκριβέστερον κατὰ τὰ εἰρημένα γράμματα. Ἐν α' στ. 3 ἔπεισα ἑμαυτὸν ὅτι μετὰ τὸ τελευταῖον γράμμα, ὅπερ κατ' ἐμὲ ἦτο, Ϡ (ἑξάκις χιλιοστοῦ), ἠκολούθει ἕτερον, Δ' ἢ Κ' ἢ Ν' ἢ Π', 6004, 6020, 6050, 6080, ἐπειδὴ εἰς ταῦτα τὰ ἔτη ἀντιστοιχεῖ, ἐὰν μὴ ἀπατώμαι, ἡ τετάρτη Ἰνδικτιῶν· κατὰ ταῦτα ἔχομεν τὰ ἀπὸ Χριστοῦ ἔτη 6004—5509=495, 6020—5509=511, 6050

—5509=541, 6080—5509=571, τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο ἔτος νομίζω πιθανώτατον ὡς ἔτος τῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων τοῦ θόλου, εὐαρμοστοῦν καὶ πρὸς τὴν ἐκ πολλῶν σημείων γενομένην εἰκασίαν τοῦ Texier καὶ Bayet ὅτι ὁ ψηφιδωτὸς κόσμος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀνήκει: «dans les deux premiers tiers du VI siècle». Ὅσον εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Παῦλον, ὁ κατάλογος τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης ἔχει πολλὰ καὶ μεγάλα χάσματα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας· ὁ ἐν ἔτει 649 μνημονευόμενος Παῦλος δὲν δύναται νὰ νομισθῇ ὡς ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγεγραμμένος. Αἰῶνα τοῦ κτερίου αὐτοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας παραδέχεται ὁ ἔμπειρος ἀρχιτεκτονικὸς Bobroff τὸν τέταρτον, ὡς θὰ ἀποδείξῃ, λέγει, ἐν τῷ ἐκδοθησομένῳ ἔργῳ αὐτοῦ. (1) Μετὰ τὴν πυρκαϊάν κατέπεσον τὰ Τουρκικὰ προσηπιτελιστάματα, ἄπλετον δὲ εἰσελθόν τὸ φῶς κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιγραφῶν διὰ τηλεσκοπίου καὶ ἐκ τοῦ κάτω ἐδάφους. Ἀκριβῆ «πανομοιότυπα» τῶν ἐπιγραφῶν τούτων καὶ τῶν ἐφεξῆς δύο θὰ δημοσιεύσω ἐν οἰκειοτέρῳ τόπῳ.

Β' ἐπιγραφὴ ἐν τῷ Ἁγίῳ Βήματι.

ΠΛΗCΘHCOMEΘA EHTOIC AΓAΘOIC TOY OIKOY COY AΓIOC ONAOC OYΘAYMACTOC EN ΔIKAIOC YNH

Ἡ (ἐν ἐνὶ στίχῳ) ἐπιγραφὴ ἀνεκαλύφθη ὑπ' ἐμοῦ μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἐν ἔτει 1889 ἐπὶ τῆς στεφάνης τῆς κολοσσαίας ἀψίδος τοῦ Ἁγίου Βήματος τῆς ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς ἐν τῷ σηκῷ (niche) ἐπὶ θρόνου διὰ ψηφιδῶν εἰκονισμένης «Πλατυτέρας» λεγομένης Παναγίας· δὲν ἀπορῶ πῶς διέφυγε τοὺς πρὸ ἐμοῦ, ἀφοῦ καὶ νῦν διὰ τε τὸ σκοτεινὸν τῆς θέσεως καὶ τὸ ἀμαυρὸν τῶν ψηφιδῶν σχεδὸν δὲν δια-

κρίνεται· τὸ ῥητόν, οὐ ἀρμυδιώτερον δὲν ἠδύνατο ὁ ποιητὴς καλλιτέχνης νὰ ἐγχαράξῃ ἐν τῷ καλλίστῳ ναῷ, εἰλημμένον εἶναι ἐκ τοῦ Ψαλμοῦ τοῦ Δαυὶδ νε' 4: «πλησθησόμεθα ἐν τοῖς ἀγαθοῖς τοῦ οἴκου σου ἅγιος ὁ ναὸς σου, θαυμαστός ἐν δικαιοσύνῃ», ὡς μοι εἶπεν ὁ αἰδεδισμώτατος ἱερεὺς κ. Θεόδωρος Μαντζουρανῆς, εἰς ὃν ἐπέδειξα τὴν ἐπιγραφὴν ἅμα τῇ ἀνακαλύψει.

Γ' ἐπιγραφὴ ἐν τῷ σηκῷ τοῦ Ἁγίου Βήματος.

† KEOΘCTΩN ΓPΩNH MΩN CT EPWC ON TON OIKON TOY TON EΩCTHCCYNT EΛEI. NΩN ΠPOC ΔOΞAN. AIT. YMONOΓON OYCOY Y_YKAITOY ΠANAΓIOY COY ΠNOC

: «κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν στερέωσον τὸν οἶκον τοῦτον ἕως τῆς συντελείας τῶν αἰῶνων πρὸς δόξαν (καὶ) τ(οῦ) μονογόνου σου υἱοῦ καὶ τοῦ παναγίου σου Πνεύματος».

Τὴν ἐπιγραφὴν, κειμένην ἐν ἐνὶ στίχῳ ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς Θεοτόκου καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ σηκῷ, δύναμαι νὰ ὀνομάσω ἀνέκδοτον, ἀφοῦ καὶ ὁ Texier καὶ ὁ Bayet ἀνέγνωσαν μόνως τὰς λέξεις «κύριε ὁ Θεός» καὶ «στερέωσον τὸν οἶκον» καὶ «ἀγίου σου πνεύματος», μὴ δυνήθεντες νὰ συμπληρώσωσι πάσας τὰς ἄλλας. Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπιγραφῆς θὰ εἶπω ἄλλοτε ἀκριβέως· νῦν ἀρκοῦμαι νὰ παρατηρήσω ὅτι δεξιᾶ τῶν ποδῶν τῆς Θεοτόκου κεῖνται αἱ λέξεις «κύριε—συντελεί», ἀριστερᾶ δὲ αἱ «ων—πνεύματος»· τὰ ἐν τῷ μέσῳ «ας τῶν αἰῶν» γράμματα τὰ ὑπ' αὐτοὺς τοὺς πόδας εἶναι ἀφανῆ. Νῦν ἡ ἐπιγραφὴ διὰ τὴν ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς βλάβην δὲν ἀναγνώσκειται σχεδὸν, ἰδίχ δὲ τὸ δεξιᾶ τῷ ὄρῳντι μέρος

εἶναι ἀφανές. Ὁ νῦν θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Δαφνουσίας (Δεμίρ Χισάρ ἐν τῇ μητροπόλει Μελενίκου) κ. Βασίλειος Παπαχρίστου, ὁ καθηγητὴ ὄντι τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἐν Σέρραις ἐπέδειξα πρὸ τεσσάρων ἐτῶν τὴν ἐπιγραφὴν, ἄξιον προσοχῆς εὖρε τὸν τύπον «μονογόνου» ἀντὶ τοῦ συνήθους «μονογενοῦς». Περὶ τῶν ἐν τοῖς πλαγίοις τοίχοις τοῦ Ἁγίου Βήματος ἐπιγραφῶν καὶ μονογραμμάτων, ἐν οἷς φέρεται τὸ ὄνομα «Κωνσταντίνου ἐπισκόπου», ἀγνώστου καὶ τούτου ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν ἐπισκόπων Θεσσαλονίκης, θὰ εἶπω ἄλλοτε· ἐκ δεδομένα εἶναι ὑπὸ τε τοῦ Texier καὶ τοῦ Bayet οὐχὶ μετὰ τῆς ἐπιθυμητῆς δυνατῆς ἀκριβείας.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 22 Ἀυγούστου 1893.

ΠΕΤΡΟΣ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

(1) Καὶ ἄλλοι ἔγραψαν ἤδη ὅτι τὸ κτερίον εἶναι ἀρχαιότερον τῶν ψηφιδωτῶν.